

Оригинални научни рад
достављен: 14. 04. 2024.
прихваћен за објављивање: 11. 05. 2024.
УДК 340.15:726.8(=163.41)(497.11)"12/13"

Ђорђе СТЕПИЋ*

ЗАШТИТА ГРОБОВА У СРЕДЊОВЕКОВНОМ СРПСКОМ ПРАВУ, СА
ПОСЕБНИМ ОСВРТОМ НА ЧЛ. 20 ДУШАНОВОГ ЗАКОНИКА

„Мада смо неке облике поступања покопали, они пак, чак и из својих гробова и даље
управљају нама”
Ф. В. Мејтленд¹

Апстракт

Правна заштита гробова, као места последњег покоја, присутна је од најранијих времена. У римском праву, биле су прописане посебно строге казне против нарушавања гробних места. Слично је чинило и ромејско – ту су, пак, хришћански утицаји на право водили заштити гробова са верског аспекта, као и имовинској неповредивости гробних места, на основу римских узора. Овакве норме биће пресађене и у српско право, кроз Законоправило Светога Саве и Душаново законодавство. Поред тога, један члан Душановог Законика тицаће се заштите гробова у склопу борбе против остатака нехришћанских обичаја.

У досадашњој науци је норма поменутог члана 20. Душановог законика анализирана у контексту борбе против празноверица и „народне религије“, те посматрана као логично распоређена у део Законика који уређује црквене прописе, те државно-црквене односе. Међутим, у домаћој (правној) историографији заступљен је и став да је реч о још једном преузимању из ромејског узора – конкретно, из правила о нарушиоцима гробова, која се налазе у Скраћеној синтагми Матије Властара.

Кроз језичку анализу, довођење у везу са ранијим правним споменицима, нормативно проматрање структуре нормe (диспозиције и санкције), те кроз циљно тумачење правила из члана 20. ДЗ и поређење са његовим наводним узором, рад има за циљ да покаже да се у претходном случају ради о норми која је самосталан законодавни подухват, заснованој и на установама обичајног права, која је настала услед борбе државе и цркве против старинских, неправославних веровања.

* Сарадник у настави, Универзитет у Београду, Правни факултет, Република Србија, djordje.stepic@ius.bg.ac.rs, ORCID: 0009-0004-0422-9686.

¹ Наведено према Вотсон, 2010, 145.

Кључне речи: Српско средњовековно право. – Ромејско право. – Заштита гробова – Народна религија. – Душаново законодавство.

1. УВОД

Заштита гробова као верских места својствена је већини правних поредака, још из времена антике. Зависно од врсте противправних напада на гроб (тима и на покојника), она је добијала различите облике. Ипак, преовлађујући јесте санкционисање гробокрађе, као повреде гробова зарад стицања имовинских користи, поред прокламовања гроба као свете ствари/места, као што је био случај у римском (и ромејском) праву.² Низ прописа Јустинијановог и даљег ромејског законодавства, која, поред осталог, прописују и видове повреда гробова, у српско средњовековно право улазе преко правила сабраних у главама 47. и 55. Законоправила Светога Саве (даље: ЗП). Од тада, све до Душановог законодавног рада, ове ромејске норме биће једини помен санкционисања таквих дела, без примера примене у пракси. С друге стране, иако су паганска веровања у вези покојника морала опстајати у обичајима, како ромејским, тако и српским, правне норме се не баве изричито тим понашањима. Разлог за то је, вероватно, прописивање низа санкција за јерес и паганска учења начелно, под која су се она могла подвести,

И следећи велики законодавни подухват у средњовековној Србији, Душаново законодавство, ослања се, у битном делу, на рецепцију ромејског права. Тако, Скраћена синтагма Матије Властара и Јустинијанов закон представљају два зборника ромејског права,³ преведена и прилагођена условима нове, српско-ромејске државе. Управо Скраћена синтагма понавља поменути кривичноправна правила о заштити гробова, претходно сабрана у ЗП. Те норме ће се наћи и у ревидираној, млађој редакцији Законодавства, која спаја и додатно скраћује Скраћену синтагму (даље: СС) и Јустинијанов закон.

Трећи део Законодавства, Душанов законик (даље: ДЗ), представља правни споменик који у себи комбинује (источно)римску и српску, обичајноправну традицију. О ромејским утицајима у овом правном споменику је већ доста писано. Са друге стране, проучавање утицаја обичајног права у средњовековној Србији на његове одредбе прати, наизглед, нерешиви гносеолошки проблем. Наиме, сазнање садржаја

² О заштити гробова у римском праву, видети М. Полојац, 2017; 2020, 37-42. З. Чворовић (2021, 153) закључује „Иако је реч о једном облику кривичног дела крађе, обесвећење гроба је по византијским схватањима припадало групи кривичних дела против вере.” Дакле, посебно својство гроба и покојника као објекта дела битно утицало на поимање природе заштитног добра, макар и не улазило изрично у сам појам кривичног дела.

³ Иако у потоњем постоје норме чији извор није прецизно утврђен, општеприхваћено је да и оне потичу из ромејског права, или су, макар, настале у ромејском духу. Већи део овог споменика преузима грађу из Земљорадничког закона – Νόμος γεωργικός -а. О изворима Јустинијановог закона, Б. Марковић, 2007, 32-41.

обичајног права могуће је само посредно, кроз разматрање различитих „слојева” утицаја на тадашњи правни поредак (махом кроз повеље), одклона од ромејских и других позајмица у правним споменицима, те кроз помоћне изворе правноисторијске науке који сведоче о животности (првобитно) неписаног, обичајног права у средњовековној Србији. Не улазећи дубље у методолошке поставке општег проблема рада на обичајном праву, ваља приметити да су различите гране права и различито подесне за о(п)станак обичајноправних правила.⁴

Са великим утицајем Жичке архиепископије, касније Патријаршије, на формирање државноправног поретка од времена династије Немањића, очекивано је да црквено право, као и државно-црквени односи, стоје чврсто на ромејским основама.⁵ Ипак, наступајући скромни допринос настоји да докаже да је питање борбе против заостатака паганских, нехришћанских веровања, као посебан вид деловања Цркве „на терену” у много чему прилагодљивије „народним потребама” и подложније самосталном уређивању, без много основа у ромејском праву, имајући у виду посебне прилике средњовековне Србије. За потребе ове анализе биће изложена и правила о заштити гробова од имовински мотивисаних напада која се срећу у Душановој кодификацији.

2. ЗАШТИТА ГРОБОВА У СРЕДЊОВЕКОВНОМ СРПСКОМ ПРАВУ ПРЕ ДУШАНОВОГ ЗАКОНОДАВСТВА

Први помен паганских веровања у вези са покојницима у српској (писаној) традицији доноси један коментар у Иловичком препису Законоправила Светога Саве, из 1262. године.⁶ Пишући о облакогонцима,⁷ преписивач, у вези са 61. правилом Трулског сабора - о епитимији онима који се обраћају за помоћ разним врачарима и демонима - бележи следеће: „вблакы гонещей wt(ь) селянь влькодлаци нарицают□ се. Да њгда оубо погибнетъ лоуна или сл(ь)н(ь)це. гл(агол)ють влькодлаци лоуноу изъдоше. или сл(ь)н(ь)це. Си же вса басни и лжа соуть.” (Петровић, 2005, XVI = *Ibid*, 454).

⁴ Као пример, Б. Марковић (2007, 14) наводи: „да је било лакше увести развијену византијску идеологију у српско државно право... него применити у пракси византијски казнени систем пун тешких телесних казни.”

⁵ Видети, за сумаран преглед теорије симфоније у ЗП, Троицки, 1953, 175-185; Богдановић, 1979, 96-98.

⁶ Овај коментар је поновљен у више различитих преписа. За текст коментара према фототипији Сарајевског преписа, С. Стјепановић, и С. Глигић, 2013, 159. У Рашком препису, овај коментар је укључен у главни текст правила (М. Петровић, 2005, 454).

⁷ Павковић (2005, 41-42) на овом месту не чини везу између овог вида мађијања - веровања у вампире и вукодлаке, и облакогонаца – лица која могу да предвиђају будућност на основу кретања облака и утичу на временске прилике. *Ibid.*, 46.

Дакле, повезујући ово паганско веровање о заповедању небеским појавама, често у традицијама балканских народа, са вукодлацима/вампирима,⁸ једном посебном врстом демонских бића, настаје посебан синкретизам у оквирима „народне религије”. Он је, логично, нужно водио и борби против таквих бића. Као и код Ромеја, и код Срба је од средњег века присутан обичај ископавања и спаљивања тела мртваца за које је локално становништво веровало да припадају вукодлацима (вампирима). Ипак ово понашање није било санкционисано нормама писаног права – таква инкриминација не среће се ни у једном правном споменику пре Душановог законодавства, па ни у самом Законоправилу. Стога, овај је помен сујеверја за правну историју тек од посредног значаја.

Другачије је са случајем пљачкања гробова – детаљна регулатива овог питања, које је мучило и ромејско друштво, преузета је у ЗП из *textus*-а грађанског дела Номоканона у 14. наслова. Тако, регулисани су сви облици крађе из гробова, као и крађе споменика. У преводу, тај део 27. правила 9. гране 47. главе Законоправила гласи, *in extenso*:

„О гробокрадицама начелно говори дванаеста грана четрдесет осме књиге, у којој се каже да подлежу одговорности- и имовинској и кривичној. Казна за имовину је понекад сто перпера, понекад двеста, а понекад зависно од учињене штете, и ништа да не узме онај ко победи на суду. А они који прекопавају гробове, уколико беху са оружјем, мачем главе да им се одсеку; уколико, пак, без оружја - на копање златне руде да бивају слати. Уколико тела мртвих, или кости, подижу и преврћу - ако су, дакле, убоги, биће крајње кажњени⁹, а ако су уважени и богати, одузеће им се њихова имовина и, пошто кроз град буду осрамоћени, послаће се у заточеништво. А они који се на други начин огреше о гробове, шаљу се у заточење или осуђују на копање златне руде.”¹⁰

Изворе ових одредби, у склопу свог проучавања рецепирања норми о гробокрађи из римског и ромејског у српско средњовековно право, наводи и анализира М. Полојац (2017, 161-185; 2020, 35-48); реч је о правилима изворно потеклим из Јустинијанових Дигеста.¹¹ Поред упућивања на њену претходну анализу, на овом месту ћу се задовољити начелним коментаром да поједине измене које

⁸ Кроз раније векове, ова два митска бића су, по правилу поистовећивана, као и сујеверја повезана са њима. Види, Михаљчић, Павковић, 1999, 108. Бројни примери етимолошке испреплетаности у различитим јужнословенским крајевима, Ђорђевић, 2019, 8-9.

⁹ Мисли се на смртну казну.

¹⁰ Превод М. Петровића (2005, 714.).

¹¹ М. Полојац, након анализирања норми 12. наслова 47. књиге Дигеста, и поређења са правилима из главе 47. Законоправила, примећује: „Није тешко закључити да је овај текст настао парафразирањем, скраћивањем или преузимањем фрагмената из титулуса *De sepulchro violato* Јустинијанових Дигеста. Рецепирани су текстови с почетка титулуса (D.47.12.3pr) из средине (D.47.12.3.7) и из последњег фрагмента који је готово дословно преузет (D.47.12.11)” Полојац, 2020, 43.

редактор чини представљају ромејску и, у мањој мери, домаћу еволуцију римских норми о нарушиоцима гробова – дакле, о лоповима и разбојницима. Премда очигледан, верски елемент дела овде фигурира као метаправна околност, те остаје изван обима реципираних норми; он се помиње на другим релевантним местима у Јустинијановом законодавству, па и у Законоправилу.

На другом месту у ЗП, у преводу Прохирона Василија Македонца, у глави 55. („Закон градски“), 39. грани („О казнама“), 57. правилу, санкционише се „свлачење покојника“ – крађу одеће и покроба – казном одсецања руку (Петровић, 2021, 210). Поред свих поменутих световних казни, Законоправилу се помињу и верске казне за гробокрадице, према правилима Светог Василија Великог и Григорија Ниског, у глави 22. (правило 26), односно 33. (правило 7). Реч је о духовним санкцијама за учиниоце различитих облика овог дела: правило Григорија Ниског разликује опростиву гробокрађу (узимање споменичког материјала са гроба) и неопростиву (крађу из гроба).¹²

Дакле, српско средњовековно право се поуздано упознало са свим облицима гробокрађе познатим ромејском праву, као и са одговарајућим санкцијама. Неке од њих су особито тешке, несвојствене српском праву, а нема ни индиција да су примењиване за било које кривично дело, као што је архаична, типично римска осуда на копање руде (*damnatio ad metalla*).¹³

3. ПРАВИЛА О ПОВРЕДИ ГРОБОВА У ДУШАНОВОМ ЗАКОНОДАВСТВУ. ЧЛАН 20 ДУШАНОВОГ ЗАКОНИКА И ЊЕГОВА ТУМАЧЕЊА

Одредбе против гробокрађе - обесвећивања гробова¹⁴ ушле су два од три саставна дела Душановог законодавства: у Скраћену синтагму Матије Властара (глава Т2) и у Душанов Законик (чл. 20). Одредбе Василика о забрани сахрањивања на месту где се зна да почива мученик, те забрани преноса тела (без царске дозволе), као и гробних украса и споменика на друго место, налазе се у Пуној синтагми Матије Властара у глави Т2 (Περὶ ταφῆς – О сахрањивању), док су одредбе против крадљиваца драгоцености из гробова, гробних украса и споменика садржане у глави Т10 (Περὶ τοῦ βουρῶν – О пљачкашима гробова).

Српски редактори, приликом уобличавања Скраћене синтагме, спајају ове две главе у главу Т2, остављајући јој преведени наслов потоње, „о гроборителџех“, испуштајући правило Светог Григорија Ниског (Назијанског), а задржавајући

¹² Петровић 2005, 549; 584. Оба правила налазе се и у пуном тексту Синтагме (Новаковић, 1907, 505; за текст на савременом српском језику, М. Властар, 2013, 366).

¹³ У Законоправилу се изричито наглашава да се ископава *златна* руда. У Скраћеној синтагми, као ни у доступним изворницима, колико ми је познато, овог додатка нема.

¹⁴ Овај збирни појам за нарушавање гробова, који истиче верску димензију, али не улази у мотив учиниоца, за сва поменута кривична дела користи А. Соловјев (1928, 168).

епитимијно правило Светог Василија Великог и све законе (осим последњег из Т10, који је дупликат).¹⁵ Млађа редакција Душановог законодавства, која прописе СС даље скраћује и распоређује у Закон цара Константина Јустинијана (даље: ЗКЈ) и Душанов законик, задржава само световне законе о крађи гробова, у члану 76. ЗКЈ.¹⁶

Већина поменутих одредби СС, те ЗКЈ, већ су познате српском средњовековном праву кроз Законоправило Светога Саве, те их није нужно поновно наводити, нити анализирати. Ипак, правна терминологија Синтагме унеколико се разликује од оне у Законоправилу. Ово је још једно сведочанство самосталног законодавног рада Душановог времена – поменути закони се изравно преводе са грчког предлошка, без непосредног ослона на њихову претходну српску редакцију, без сумње доступну законописцима.¹⁷

Поред ових норми, постоји и усамљени помен обесвећивања гробова који није мотивисан имовинском коришћу, већ паганским веровањима учинилаца овог дела, који долази из Душановог законика. Према Атонском рукопису, овај члан ДЗ гласи: „И люди кое с вльховствомъ изимаю из' гробовъ тере ихъ съжижоу, този село да плати враждоу кое тои оучини. И ако боуде попь на този дошьл да моу се оузме поповство.” (Бубало, 2010, 79.).¹⁸

Суштину овог кривичног дела наводе наслови у различитим преписима Законика, са извесним разликама. У Призренском препису, оно се једноставно назива w гробѣх. Наслови овог члана у Атонском, Барањском и Бистричком препису доносе прецизније: w (e)ресницѣх кои тѣлеса мртвѣихъ жегоуть. Најпосле, Хиландарски, Ходошки и Шишатовачки рукопис доносе сличне наслове претходно поменутима: w еретицѣхъ кои телѣса мртвѣихъ жегоуть.¹⁹ Ипак, мала разлика код потоње наведених преписа ДЗ-а навела је проучаваоце српског средњовековног права на размишљање о томе колики је круг могућих учинилаца дела ископавања гробова и спаљивања покојника.

¹⁵ Новаковић, 1907, 505-506. О скраћивању и избацивању правила Св. Григорија Ниског, уз доношење текста закона, Флорински, 1888, 431-432. О поступку редактора извештава и Соловјев, 1928, 168-169.

¹⁶ За тескт члана према рукопису Борђошких, Б. Марковић, 2007, 101. О нумерацији члан(ов)а о гробокрађи у ЗКЈ између појединих преписа. Б. Марковић, 2007, 141.

¹⁷ О начелним (идеолошким) разликама пуне и скраћене редакције Синтагме, Троицки, 1953, 197-199. О ранијим расправама о постанку Скраћене синтагме и њеном месту у Душановом законодавству, Соловјев, 1928, 2-15.

¹⁸ Занимљиво је да Софијски препис млађе редакције ДЗ (преписан 1728. године) у члану 20. прописује за свештеника који учествује у јеретичком обреду ископавања мртвих „заточеніе да тръпите до свое сьмрѣти въ роудахъ” (Новаковић, 1898, 24). Могуће је да је ова казна управо потекла из главе Т-2 Скраћене синтагме, чији се текст уклапа у ДЗ и ЗКЈ приликом ове прераде Душановог законодавства.

¹⁹ За упоредно наведена имена чланова по преписима, Бубало, 2010, 122-123. За разлике у текстовима, Новаковић, 1898, 23-24.

Тако, у свом делу о ДЗ, К. Јиречек сматра да се треба осврнути на старији термин „(е)ресник“, пре него на млађи, општији и мање-више самообјашњив „еретик“, како би разумео круг учинилаца овог дела. Порекло претходног он види у појму „реснота“ – истина. „Ресници“ би представљали посебне врачеве, нарочито стручне за овакав тип обреда. У овом тумачењу му се придружују Тарановски (2020, 219), Радојчић (1960, 94) и Соловјев. Потоњи скреће пажњу и на то да је могуће да су поменути „трагаоци за истином“ заправо богумили, позивајући се на примере из ромејске праксе, сабране у делу А.С. Павлова. (Соловјев, 1980, 187-188).

Иако се пракса ископавања покојника због сумњи на вампиризам спорадично помиње и у ромејској средњовековној историји, изгледа да се овакво понашање није системски санкционисало, осим кроз прописе против крађе из гробова и паганства уопште. Са друге стране, експлицитан помен вукодлака/вампира у глоси уз Законоправило, те посебан члан Душановог законика посвећен овој теми, говоре о томе да се о овим празноверицама озбиљније размишљало у црквеним и световним (законодавним) круговима средњовековне Србије.

Ипак, питање извора овог правила остало је, у нашој науци, начелно отворено. Поједини аутори су порекло члана 20. ДЗ налазили у глави Т10 Пуне, односно Т2 Скраћене синтагме.²⁰ Ипак, као што је напред наведено, та правила су већ била уврштена и у Законоправило, и што је још значајније, ни у једном од ових прописа не помињу се ни магијска мотивација дела, ни обредни карактер радње – спаљивање мртвих, као нити једна од санкција одговорних лица (вражда за село и губитак достојанства за свештеника који учествује у обреду).

Други су приметили да ово дело стоји у вези са поменутиим кривичним делима против гробова из ромејског права, као и његову прожетост обичајноправним упливима, не изјашњавајући се изричито о извору саме норме из члана 20. ДЗ.²¹

²⁰ Радојчић, 1960, 95; Бубало, 2010, 156; Синтагму као извор овог члана ДЗ, без даљег прецизирања, наводе и Михалчић и Павковић, 1999, 108, с тим што се Павковић у свом доцнијем раду (2005, 41-42) не изјашњава изричито о извору овог правила.

²¹ Тако, Соловјев (1928, 169), који доводи облике обесвећивања гробова са главом Т-2 Скраћене синтагме, примећује да „пошто је то (дело из чл. 20 ДЗ – прим. аут.) више српска него грчка празноверица, и казна је српска – наплаћивање вражде од села“. У истом смислу, Šarkić, 2021, 401-403. Радојчић (1951,68) наводи да византијско порекло чл. 20 ДЗ „није потребно нарочито истицати, пошто је то врло добро познато... ова забрана (узимања људи из гробова прим. аут.) позната је и ранијим словенским законским збиркама“. Радојчић се не удубљује у мотив, облик извршења и врсту санкције за ово дело. Услед тога, вероватно мисли на повреду гробова мотивисане имовинском коришћу, исцрпно наведене у Законоправилу и Синтагми. Једини ранији помен сличног правила у словенским средњовековним правима налази се у „Закону судњем људем“, компилацији и преради ромејског законодавства (махом из Еклоге): „Ко краде одећу мртваца из гробова, нека се прода.“ Д. Николић у Станимировић 2016, 231. У овом споменику, у члану 1. има говора о паганским обредима и колективној одговорности села. Ипак, ни овде паралела са ДЗ не стоји – у „Закону судњем људем“ помињу се пагански обреди и заклетве (не изравно враџбине), а село се кажњава подлагањем под „Божији храм“, „што највероватније значи да постају зависни сељаци“. Николић, 2012, 34.

Најпосле, постоји и група аутора која га сврстава у кривична дела пореклом из обичајног права, али без детаљнијег образложења.²² Ипак, за даље разматрање о пореклу и правној природи овог дела, потребно је системски анализирати сваки од његових елемената и одредити им преовлађујућу природу.

Сама радња ископавања покојника из гробова и њихово спаљивање, инкриминисана је због мотива: вљховства, врсте мађијања, врачања. Реч је о појму који користи и Законоправило (канон Трул. 61), а који овде узима нарочити облик обреда уништавања леша, вероватно због уверења да је реч о притајеном вампиру или вукодлаку. Други разлози нарушавања гробног места се не помињу; они најчешћи, зарад коришћења споменичког материјала и прибављања имовинске користи од ствари погребених са мртвацем, већ су санкционисани према нормама из ромејског права: у световном делу Законоправила (гл. 47 и 55.) и у Скраћеној синтагми (гл. Т2).

Санкција за ово дело, можда колико и сама радња, говори о његовој правној природи. Наиме, као примарна прописана је одговорност села где је „обред“ учињен, те и свештеника који би у њему учествовао. Разлози из ког законодавац посеже за конкретним видом колективне одговорности, коју, у другим случајевима, по правилу користи као супсидијарну,²³ сасвим су једноставни. Вероватно је реч о томе да се такав чин тешко могао замислити као радња појединца, већ једне шире заједнице – уколико нису учествовали у томе, остали сељани би морали да буду упознати са чином који се одвија. Плаћање вражде, глобе за убиство,²⁴ као и колективна одговорност села, потцртавају ово дело против вере јаким обичајноправним тоновима, одакле уосталом потиче и понашање против кога се бори.

Код индивидуалног кажњавања свештеника као учиниоца, вероватно и вође обреда, реч је о логичном продужетку борбе против празноверица, која мора бити нарочито оштра уколико у таквим чиновима учествују они који би морали да воде

²² Члан 20. као реакцију на домаће празноверице наводе и З. Мирковић (2017, 66) и Љ. Кркљуш, која ипак напомиње и логичку везу норми о обесвећивању гробова у ДЗ и СС (2002, 102). М. Полојац (2020, 48) наводи да се члан 20 ДЗ „може схатити као вид скрнављења гробова, али њен садржај се не може довести у везу с римско-византијским правом, него с народним обичајима и веровањима.”

²³ Колективна одговорност села у Душановом Законику, по правилу се прописује као одговорност другог реда. Тек онда када село није ухватило кривца или уколико не постоји воља да се он изручи судским властима, Законик одређује да село плаћа глобу. Тарановски (2020, 219), пишући о колективној одговорности у члану 20. ДЗ, песимистично примећује да се законодавац „очевидно не нада, да ће село икад предати праве руководиоце чаробне радње... те баца редовну одговорност на цело село”.

²⁴ Михаљчић (1999, 107) наводи да се овде вражда јавља у једном свом атипичном виду. Примену вражде као казне за убиство на овом месту уочавају и други аутори, попут Ђорђевић, 2019, 10. Како то Бубало (2010, 156) примећује: „У овом случају прописана је глоба вражде јер се скрнавље, повређују тела умрлих. У симболичном смислу спаљивањем се поново предају смрти.”

рачуна о чистоти и исправности вере.²⁵ Казна лишења црквеног звања се у ДЗ среће и на другим местима када свештено лице теже преступи неку од својих дужности²⁶ Овакво кажњавање, као и његови канонски и световни извори, долази из Ромејског царства. Ипак, делује да је на овом месту њено прописивање од српског законодавца самостално, те да је мало вероватно да њена употреба код овог конкретног дела сведочи о непосредној рецепцији права, пре о посвојеној традицији или инспирацији из Законоправила. Заиста, канони Трул. 62. и 65 говоре о казни разрешења као типичној за свештеника који узме учешћа у паганском обреду.²⁷

Имајући све наведено у виду, изгледа да члан 20 представља законодавчеву инвенцију у Законику, ослоњену на домаћу правну традицију, као на евентуалну допуну канона против празноверица и световних ромејских закона о гробокрађи. Њиме се настоји да спречи одржавање паганских обичаја и празноверица, својствених српској средини, претећи враждем, као тешком имовинском казном добро познатом нашем средњовековном праву и то кругу лица који би се јавили као типични учиниоци тог дела. Овакав номотехнички приступ законодавца је у потпуности оправдан, као и његово посезање за махом обичајноправним, те и ромејским установама и појмовима код прописивања овог дела.

4. ЗАКЉУЧАК

Природа Душановог законодавства, препуног рецепције ромејског права, створила је легитимна очекивања да је већина норми и самог Законика, ако не непосредно пресађена, а оно у битном надахнута неком регулом из многобројних ромејских правних кодекса или владарске праксе.

На примеру кривичних дела обесвећења гробова, уочавају се оба ова случаја. Настављајући дугу традицију, почев од норми Јустинијановог законодавства из главе 47. и „Закон градског” у склопу главе 55. Законоправила Светога Саве, правила о крађи из гробова и крађи споменика из Василика задржавају готово свој целокупни обим у Скраћеној синтагми Матије Властара.

²⁵ Видети и чл. 1. ДЗ.

²⁶ Примери за лишење „сана” свештенослужитеља садржани су у члановима 13а и 13б (давање и примање мита за постављење и уопште) и 28. ДЗ (небрига о сиромашнима). У оба случаја, достојанства се лишвају архијереји и/ли игумани.

²⁷ Правила 62. и 65. Трулског сабора, прете рашчињењем свештенику који учесствује у разним паганским обредима – давању почести грчким боговима, у првом, те прескакању ватре, у другом случају. М. Петровић, 2005, 455, 457. Занимљиво је што се ова правила непосредно реципирају и у Еклоги (Чворовић, 2021, 162-164). Она следе правило против разних врачара, гатара и других мађиника (Трул. 61) које је у Законоправилу прокоментарисао редактор (облакогонци = вукодлаци). Погледати изнад фн 6. и 7. Имајући речено у виду, не може се искључити могућност да су ова саборска правила (чак и коментар уз Трул. 61. у ЗП) била бар од посредног значаја за настанак члана 20 ДЗ. Видети и Павковић, 1999, 572, у вези чл. 20. и 109. ДЗ.

Ипак, другачије је са чланом 20. ДЗ-а. Иако се бори против наизглед сличног проблема – заправо дела другачијег мотива и радње, које није забележено у ромејској пракси, чини се да неколико његових одлика говори у прилог да је реч о изворном правилу Законика, пре него о непосредној позајмици из Источног римског царства.

Најпре, за разлику од нејасних помена и примера поступања са онима „који телеса мртвих пале” у црквеним изворима у Ромејском царству, у Душановом законнику је реч о сасвим одређеној инкриминацији из световног права, премда се тиче дела против вере. Казна је такође значајна – вражда од 500 перпера. Она још очигледније упућује на то да се ради о изворно српској норми. Њена висина одговара вражди за убиство, евоцирајући симболички паралелизам са овим делом.

Такође, колективна одговорност села, својствена старом српском праву, сведочи и о пореклу и потребама оштре казнене реакције. Лишење чина свештеника, учесника недозвољеног обреда, казна у којој се морају нужно наћи ромејски обриси – али већ од раније примљени у српску традицију. Суштина члана 20 ДЗ, која се види из наслова у различитим преписима Законика, подразумева борбу против „народне религије” као вид сузбијања паганских реликата или јереси, у чије су се окриље уклопила неподобна народна веровања. Најпосле, овакво мешање правних утицаја на конкретна решења Душановог законодавства карактеристична је и за остале институте садржане у овом трипартиту, али посебно истиче потребу за нијансираним приступом код њихове научне обраде.

Српски законодавац, и када реагује на феномен познат и ромејској пракси и када (у битном) и преузима нека њена друга решења за слична питања (гробокрађу), није нужно остављен без могућности за оригинално стварање нових правних правила, особито уколико се ради о недозвољеном понашању укорењеном у домаћој средини. Из овог угла се види посебна вредност приступа нормирању твор(а)ца Душановог законика.

ЛИТЕРАТУРА

Богдановић, Д. 1979. Крмчија Светога Саве. У: Ђурић, В. *Међународни научни скуп „Сава Немањић – Свети Сава: историја и предање*. Београд: Српска академија наука и уметности.

Бубало, Ђ. (прир.). 2010. *Душанов законик*. Београд: Завод за уџбенике – Службени гласник;

Властар, М. 2013. *Синтагма* (прир. Суботин-Голубовић, Т.). Београд: Српска академија наука и уметности, Одељење друштвених наука;

Вотсон, А. 2010. *Правни транспланти: приступ упоредном праву*. 2. изд. Београд: Правни факултет Универзитета у Београду;

- Ђорђевић, Т. 2019. Вампир и друга бића у нашем народном веровању и предању. Ниш: Талија издаваштво;
- Кркљуш, Љ. 2002. *Правна историја српског народа*. Нови Сад: Прометеј;
- Марковић, Б. 2007. *Јустинијанов закон. Средњовековна византијско-српска правна компилација* Београд: Српска академија наука и уметности, Одељење друштвених наука – Извори српског права XV;
- Мирковић, З. 2017. *Српска правна историја*. Београд: Правни факултет, Центар за издаваштво и информисање;
- Михаљчић, Р. и Павковић, Н. Ф. 1999. Вукодлак, вампир. У: Ћирковић, С. и Михаљчић, Р. (прир.). *Лексикон српског средњег века*. Београд: Knowledge, стр. 108-109;
- Михаљчић, Р. 1999. Вражда. У: Ћирковић, С. и Михаљчић, Р. (прир.). *Лексикон српског средњег века*. Београд: Knowledge, стр. 106-107;
- Николић, Д. 2012. Закон судњи људем – најстарији словенски правни споменик. *Зборник радова Правног факултета у Нишу*, стр. 29-38;
- Новаковић, С. 1898. *Законик Стефана Душана цара српског 1349 и 1354*. Београд: Задужбина Илије М. Коларца;
- Новаковић, С. 1907. *Матије Властара Синтагмат*, Београд: Српска краљевска академија;
- Полојац, М. 2017. Путеви рецепције римско-византијског права у средњовековно српско право: скрнављење гробова и цркава, *Зборник Матице српске за класичне студије* 19, стр. 161-186;
- Полојац, М. 2020. Повреда гроба – некад и сад. У: Душко Челић, *Правна традиција и интегративни процеси*. Косовска Митровица: Правни факултет Универзитета у Приштини, стр 35-54;
- Павковић, Н. Ф. 2005. Народна религија у Законику и времену цара Душана. У: Ћирковић, С. и Чавошки, К. *Законик цара Стефана Душана: зборник радова са научног скупа одржаног 3. октобра 2000., поводом 650 година од проглашења*. Београд: Српска академија наука и уметности, стр. 37 -55;
- Павковић, Н. Ф. 1999. Празноверице. У: Ћирковић, С. и Михаљчић, Р. (прир.). *Лексикон српског средњег века*. Београд: Knowledge, стр. 571-572;
- Петровић М. (прир. и прев.). 2004. *Законоправило Светога Саве на српско-словенском и српском језику 1*, Краљево: Манастир Жича;
- Петровић М. (прир. и прев.). 2021. *Законоправило Светога Саве на српско-словенском и српском језику 2*, Београд: Миодраг Петровић.
- Радојчић, Н. 1960. *Законик цара Стефана Душана 1349 и 1354*. Београд: Српска академија наука и уметности;

Радојчић, Н. 1951. Душанов законик и византиско право. У: Радојчић, Н., *Зборник у част шесте стогодишњице Законика цара Душана*. Београд: Српска академија наука, стр. 45-78;

Соловјев, А. В. 1928. *Законодавство Стефана Душана, цара Срба и Грка*. Скопље - Београд: Скопско научно друштво;

Соловјев, А. В. 1980. *Законик цара Стефана Душана 1349. и 1354. године*. Београд: Српска академија наука и уметности, Одељење друштвених наука – Извори српског права VI;

Stanimirović, V. 2016⁴. *Hrestomatija za uporednu pravnu tradiciju*. Beograd: Univerzitet u Beogradu – Pravni Fakultet, Centar za izdavaštvo i informisanje;

Стјепановић, С. и Глигић, С. (прир.). 2013. *Сарајевски претис Законоправила Светог Саве из XIV вијека*. Добрун: Дабар – Издавачка кућа Митрополије дабробосанске;

Тарановски, Т. 2020. Историја српског права у Немањинској држави. Део 2, Историја кривичног права. Београд: Талија издаваштво.

Троицки, С. 1953. „Црквено-политичка идеологија Светосавске крмчије и Властареве синтагме”, *Глас САН Одељења друштвених наука*, ССХП, стр. 155-206;

Флорински, Т. 1888. *Памятники законодательной дѣятельности Душана Царя Сербовъ и Грековъ*. Кијев: Университет Св. Владимира;

Чворовић, З. 2021. *Право и православље*. Београд: Catena mundi;

Šarkić, S. 2021. *History of Serbian Medieval Law*. Leiden – Boston: Brill.

Dorđe STEPIĆ

Teaching Associate, University of Belgrade, Faculty of Law, Republic of Serbia

PROTECTION OF GRAVES IN MEDIEVAL SERBIAN LAW, WITH SPECIAL
REFERENCE TO ART. 20 OF DUŠAN'S CODE

Summary

The protection of graves, as places of final repose, has been present since the earliest times. In Roman law, particularly severe penalties were prescribed against desecration of grave sites. This regulation stayed similar in Rhomaian law - Christian influences on law led to stronger protection of the deceased's peace, as well as the proprietary inviolability of grave sites. Such norms will also be transplanted into Serbian law, through the Zakonopravilo of Saint Sava and Emperor Dušan's legislation.

In earlier academic pursuits, the norm of Article 20 of Dušan's Code has been analyzed in the context of the fight against superstitions and "folk religion", and viewed as logically situated in the part of the Code that governs church regulations and state-church relations. However, in domestic historiography, there exists also the view that it was merely a reception from the Rhomaian model - specifically, of the rules on grave violators, which are found in the Abbreviated Syntagma of Mattheas Blastares (chapter T2, taken from chapter T10 of the Full Syntagma).

Through linguistic analysis, bringing the norm into connection with earlier legal monuments, normative observation of the structure of the norm (dispositions and sanctions), and through the objective interpretation of the rules from Article 20 of the Code and comparison with its alleged model, the paper aims to show that this law norm is an (almost) purely domestic, and that it was created under the influence of the struggle of the state and the church against ancient, non-Orthodox beliefs.

Key words: Serbian medieval law. - Rhomaian law. - Protection of graves - Folk religion. - Dušan's legislation.